

İngilis dilinin leksikologiyasında sinonimlər

Elnarə Arif qızı Axundova

Azərbaycan Universitetinin müəllimi

E-mail: axundova.elnare@list.ru

Sevinc Arif qızı Eyvazova

Azərbaycan Universitetinin baş müəllimi

E-mail: eyvazova.sevinc@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. Ç.M. Qaraşarlı,
filol.ü.f.d., dos. K.A. Cəfərova

Açar sözlər: leksikologiya, nisbi sinonim, polisemiya, sinonim, sinonimik cərgə, ideografik sinonim, üslubi sinonim, mütləq sinonim

Ключевые слова: лексикология, относительный синоним, многозначность, синоним, синонимический ряд, идеографический синоним, синоним стиля, абсолютный синоним

Key words: lexicology, relative synonym, polysemy, synonym, synonymic row, ideographic synonym, stylistic synonym, absolute synonym

Dil haqqında elmin inkişafı dilin mahiyyətini düzgün dərk etməklə sıx surətdə bağlıdır. Həyatımızın elə bir hissəsi yoxdur ki, orada dildən istifadə olunmasın. Qədim zamanlardan bu günədək cəmiyyət özünün mövcudluğu, fəaliyyəti və inkişafı üçün dilə borclu olmuşdur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, dil cəmiyyətin ayrılmaz bir parçası olub məhz burada reallaşır. Zaman-zaman insanlar arasında yaranan ünsiyyət ehtiyacı, söz demək zərurəti dilin hesabına ödənilir. İnsanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olan dil eyni zamanda ictimai hadisə hesab olunur. Kifayət qədər mürəkkəb bir proses olan dilin tədqiqi, hərtərəfli araşdırılması və bu kimi digər məsələlərlə isə dilçilik adlanan elm sahəsi məşğul olur. Uzunmüddətli inkişaf yolu qət edən dilçilik yaxud digər adı ilə linqvistika elmi dil hərtərəfli təhlil etdiyi üçün onun müxtəlif sahələrinin yaranması kimi bir hal baş verir. Fonetika, dialektologiya, onimastika, etimologiya, leksikoqrafiya, morfologiya, etimologiya bu qəbildən olan elmlər sırasına daxildir. Bu siyahıda leksikologiyanın xüsusi əhəmiyyəti var. Belə ki, müasir dilçilikdə bu sahə dil strukturunu öyrənməklə, müxtəlif dillərin tədqiqini həyata keçirir. Bu dillərdən biri də Hind-Avropa dilləri ailəsinin German dil qrupuna mənsub olan ingilis dilidir.

İngilis dilinin leksikologiyası. Linqvistikanın əsas sahələrindən biri olan leksikologiya dil haqqında elm kimi fəaliyyət göstərir və onun leksik tərkibini öyrənir. Bu elm sahəsi müəyyən edilmiş xüsusi metodlarla, üsullarla dilin müasir vəziyyətində və eləcə də tarixi inkişaf prosesində lüğət tərkibini tədqiq edir. Sözlər, birləşmələr və bu kimi digər dil vasitələrinin istifadəsi, dildə baş verən cari proseslərlə bağlılığı, onların mənşəyi və inkişafı kimi məsələlər leksikologiyanın birbaşa maraqlandığı məsələlərdəndir. İngilis dilinin leksikologiyası kifayət qədər mürəkkəb ünsürlərlə, dil vahidləri ilə zəngindir ki, bu da onun fəaliyyət dairəsinin geniş olduğunu göstərir (3).

Leksikologiya sözlər, birləşmələr, söz qrupları, morfemlər və bu kimi digər dil vahidləri arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin edir. Bu termin ilk dəfə 1820- ci illərdə dilçilikdə işlənmişdir. Yunan sözü olub "lexis" söz, "logos" elm, təlim sözlərinin birləşməsindən ibarətdir. Bütün leksik və frazeoloji vahidlər söz haqqında elm olan leksikologiya vasitəsilə öyrənilir. Dilçi-

liyin mühüm şöbəsi kimi leksikologiyanın əsas vəzifələri onun fəaliyyətində öz əksini tapır: sözlərin mahiyyətini müəyyən etmək; dil vahidləri arasında qarşılıqlı əlaqələri araşdırmaq; dil vahidlərinin xüsusiyyətlərini öyrənmək; söz qrupları və frazeoloji vahidlərin dildə rolunu müəyyənləşdirmək və s. (5, s. 9-10).

Dilçilikdə ümumi və xüsusi leksikologiya də fərqləndirilir. Belə ki, ümumi leksikologiya ümumi dilçiliyin tərkib hissəsi olmaqla, istənilən dilə xas olan xüsusiyyətləri öyrənir. Xüsusi leksikologiya isə ayrıca götürülmüş bir dilin lüğət tərkibi, dil vahidləri, onların işlənmə arealı və s. haqqında məlumat verir.

İngilis dilinin tarixi köklərini araşdırmaq və leksikologiyanın ondan bəhrələndiyini də bilmək lazımdır. Çünki, dil ilə bağlı bəzi məsələlər tarixi aspektlər nəzərə alınmasa başa düşülməsi xeyli çətinləşər. Müasir leksikologiya ingilis dilində söz yaradıcılığı, morfologiya, söz düzəltmə, sözlərin semantikasi və s. kimi problemləri araşdırır. Bir elm sahəsi kimi leksikologiya dilçiliyin digər qolları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Fonetika, qrammatika, üslubiyyat və yeni elm sahələrindən olan paralingvistik, praqmatik və s. bu elmlərdəndir.

Bir qrup alimlər bu fikri əsas götürür ki, yalnız qohum deyil, fərqli morfoloji xüsusiyyətləri daşıyan dillər də müqayisə oluna bilər (2, s. 217-219).

Leksikologiyanın elmlərlə əlaqəsi fonunda üslubiyyat xüsusilə fərqlənir. Çünki hər iki sahə təqribən eyni problemlərlə maraqlanır. Sözlərin üslubi xüsusiyyətləri, məcazilik, çoxmənalılıq, ixtisarlər, qısaltmalar və bu kimi digər dil vasitələri üslubiyyat kimi leksikologiya üçün də əhəmiyyətli hesab olunur. Bu vasitələr dilin rəngarəngliyini təmin edərək, daha ifadəli nitqin formalaşmasına şərait yaradır. Məsələn, to close - to shut, to finish; famous - celebrated, popular - renowned; child - infant - bebe - kid (5, s.15-16).

Digər bir əlaqə isə sosial dilçilik (mədəniyyətşünaslıq) ilə bağlı müşahidə olunur: dil mədəniyyətin bir hissəsidir, insanların psixologiyasının əksidir. Cəmiyyətdə baş verən hər cür yenilik bu və ya digər dərəcədə insanlara təsir edir ki, bu da öz növbəsində dildə əks olunur. Yeni sözlərin yaranması, köhnə sözlərin dildən çıxması, çoxmənalılığın yaranması, bədii təsvir vasitələrinin istifadəsi bu amillərlə sıx bağlıdır (6).

Sinonim sözlər çoxluğu və onların dildə fəaliyyəti

Dilin lüğət tərkibində çoxlu sözlər mövcuddur və onlara müxtəlif mövqələrdən yanaşaraq qruplaşdırmaq, araşdırmaq mümkündür. Sözlər dildə işlənərək tədricən xalqın təfəkkür tərzini, təsərrüfatını, məişət həyatını ilə bağlı olaraq ilkin, həqiqi mənasını genişləndirir, yeni məna çalarları qazanır, formasını dəyişir və s. Bu proses davamlı olduğundan sözlərin məna və forma münasibətləri də dəyişir. Belə ki, dildə mənaların şaxələnməsi, köçürülməsi, fərqli istiqamətlərdə dəyişməsi baş verir. Bəzən söz tamamilə öz həqiqi mənasından uzaqlaşır ki, bu halda leksikologiya ilə semasiologiyanın birgə fəaliyyəti əsas götürülür. Xüsusən çoxmənalılıqda bu elm sahəsinin tədqiqatları böyük önəm kəsb edir (1, s. 307). Ümumiyyətlə, leksikologiyada sözlər mənasına görə iki yerə bölünür: təkmənalı və çoxmənalı sözlər. Yalnız bir leksik mənası olan sözlər təkmənalı sözlər adlanır. Bu sözlər hansı məqamda işlənməyindən asılı olaraq yalnız bir mənanı ifadə edir və monosemantik vahidlər adlandırılır. Monosemantik sözlər ingilis dilində azlıq təşkil edir. Əsas etibarilə belə təkmənalı sözlər terminologiyada işlənən elmi terminlərdir. Məsələn, semasiology (semasiologiya), onomasiology (onomastika), geography (coğrafiya) və s. Təkmənalı sözlərlə müqayisədə ingilis dilində sözün çoxmənalılığı və ya polisemiyası daha geniş yayılmışdır. Sözlərin semantikasında baş verən dəyişikliklər, eləcə də struktur xüsusiyyətləri polisemiyanın mənbəyi hesab olunur. Araşdırmalar

göstərir ki, sözlər müxtəlif situasiyalarda bənzər dil vahidləri ilə əvəz olunur. Məsələn, glass – güzgü, stəkan, barometr, şüşə; head – baş (bədən üzvü), hər hansı bir əşyanın başı, çayın başlanğıcı, baş həkim və s. Digər tərəfdən sözlər zaman-zaman məcazi mənada da işlənərək dildə rəngarənglik yaradır. Məsələn, foxrot - tülkü yerişi, rəqslərdən birinin adı; a lamp spot – dirək, sütun, uzun arıq adam və s. Polisemiya çərçivəsində ingilis dilində homonymy (homonym), paronymy (paronim), synonym (sinonim) və bu kimi digər dil vahidləri geniş işlənir.

Bunların içərisində sinonimlər leksikologiyanın zənginləşməsində xüsusi rolu olan çoxmənalı sözlər kimi fərqlənir. Sinonimlər bəzində ən qədim yazılı məlumatlar Yunan dilində yazılmış əsərlərdə öz əksini tapır. Aristotel başda olmaqla bəzi antik dövr müəllifləri bu leksik kateqoriya haqqında mülahizələr irəli sürmüş, onun dilçilikdə xüsusi çəkisindən bəhs etmişdir. İngilis dili sinonim sözlərin dildə çoxluğuna, aktiv işlənməsinə görə dünyanın ən zəngin dillərindən biri hesab olunur. Belə ki, istənilən bir məfhumu adlandırmaq üçün kifayət qədər yaxınmənalı söz tapmaq mümkündür. Sinonimlər (yun.synonimon. "eyni cür adlandırma") – lingvistikada müxtəlif cür tələffüz olunan və yazılan, ancaq eyni və ya oxşar mənalı olan sözlərdir. Sinonimlər nitq aktını zənginləşdirmək, nitqi daha axıcı etmək məqsədilə işlədilir və potensial imkanları ilə ingilis dilinin zənginliyini ortaya çıxarır. Sinonimlər arasında oxşarlıq olsa da, onlar öz fikri ifadə zənginliyi, müəyyən stillə bağlılığı və işlədilmə dərəcəsinə görə fərqlənilir. Sinonimlər fonetik cildinə, səslənməsinə və eləcə də yazılışına görə fərqli, məna yaxın olan sözlərdir. Eyni məfhumu ifadə etməsinə baxmayaraq, yaxınmənalı sözlər siq-nifikatına görə qismən fərqli məna çalarına və ümumiləşdirici mənaya malik olurlar (7).

Sinonimləri təşkil edən sözlər eyni nitq hissəsinə aid olur və bu baxımdan cümlədə həmcins üzləri yaratmaq üçün də istifadə oluna bilər. Məsələn, nice – beautiful – pretty – gorgeous (gözəl); teacher – instructor – educator (müəllim); quietly – silently – without a sound (səssizcə); seek – search – look for (axtarış etmək). İngilis dilində çox az miqdarda söz var biridigərini istisnasız olaraq həmişə əvəz edə bilsin. İstənilən halda biri-birini əvəz edə bilən sinonimlər mütləq sinonimlər adlanır. Məsələn, word formation – word building (söz yaradıcılığı); airman-flyer, flying man (təyyarəçi); smart – intelligent – clever (ağıllı) və s. Dilçilikdə bu sinonim sözlər dublet də adlanır. Digər qrup sözlər isə nisbi sinonimlər adlanır və onlar cümlədən asılı olaraq, bəzi hallarda bədiilik qazanaraq istifadə olunur. Məsələn, big – large (böyük, geniş, nəhəng) nümunələri ilə bunu aydın görmək mümkündür. A big house; company (böyük ev; şirkət), a large house; lion (geniş ailə; nəhəng şir). İngilis leksikologiyasında "big" sifəti daha çox adi danışq dilində (colloquial speech), "large" isə rəsmi danışq dilində (formal speech) istifadə olunur. Qeyd edim ki, digər leksik kateqoriyalarla müqayisədə ingilis dilində sinonimlərin işlənmə tezliyi daha yüksəkdir və imkanları daha çoxdur.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirsək, sinonimləri üç əsas qrupa bölmək mümkündür. Dilçilikdə bu xüsusda mövcud olan əsas təsnifat akad. V.V. Vinogradova məxsusdur. Belə ki, onun təsnifatına görə, sinonimlər 3 əsas qrupa bölünür:

1. İdeografik sinonimlər (ideographic synonyms)
2. Mütləq sinonimlər (absolute synonyms)
3. Üslubi sinonimlər (stylistic synonyms)

V.V. Vinogradovun təsnifatı sözlərin malik olduğu həqiqi və məcazi məna arasındakı fərqlərə nəzərən kompleksləşdirilmişdir. Bu zaman sözlər arasındakı məna bağlılığı, danışq dilində hansı formalarda istifadə olunması, əvəzetmə prosesinin dərəcəsi və s. kimi amillər əsas rol oynayır.

1. İdeografik sinonimlər. Bu qrupa daxil olan sözlər əsas etibarilə müxtəlif məna çalarlığı yaratmaqla, verilmiş ideyaları keyfiyyət baxımından da fərqləndirir. Bununla belə ideoq-

rafik sinonimlər demək olar ki, yaxın mənaları bildirir. Burada daha çox ümumiyyə yönəlmiş bir sxem özünü göstərir. Daha dəqiq belə sinonimlər bütün sözlər üçün tamamilə eyni mənayı verməsə də, ümumi anlayışı ifadə etməyə imkan verir. İdeoqrafik sinonimlər qrup təşkil edərək sözlərdən biri ümumi mənə daşıyaraq əsas rol oynayır və digərləri üçün fikir axını təmin edir. Məsələn, beautiful – fine - pretty - handsome (gözəl). Bu sözlərdən “beautiful” ən güclü mənayı ifadə edərək dominant söz kimi çıxış edir. Bütün hallarda bu sözü işlədərək mənayı ifadə etmək mümkündür. Digərləri isə yalnız məhdud dairədə işlənə bilər. Digər bir nümunədə bu fərq daha aydın özünü göstərir: choose - opt - elect - select - pick (seçmək). Mənə və fikirdən asılı olaraq bu sözlər dildə tamamilə fərqli formada işlənilir. Belə ki, burada “select” aparıcı söz çıxış edir. Geniş mənada hər halda bu söz istifadə olunduğu təqdirdə, digərləri müəyyən bir konkret situasiya ilə bağlı olur. Məsələn, to select a gift (hədiyyə seçmək), to opt for something (nəyəsə üstünlük vermək), to elect a president (prezidentə səs vermək, seçmək), to pick new books (yəni kitablar seçmək, istifadə üçün saxlamaq). İdeoqrafik sinonimlər işlənmə tezliyinə və xüsusi əhəmiyyətinə görə fərqlənir (4, s. 28).

2. Mütləq sinonimlər. Bu sinonimlər isə heç bir mənə fərqliliyi olmadan biri-birini əvəz edə bilər. Yəni istənilən halda mütləq sinonimlər və ya digər adı ilə dubletlərə eynimənəli sözlər demək mümkündür. Məsələn, end - finish (bitirmək); absolute – complete - full (tam); accurate - actual - certain - authentic (dəqiq) və s. Mütləq sinonimlər ingilis dilində azlıq təşkil edir. Xüsusilə terminologiya sahəsində belə sözlərə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, noun - substantive (isim); scarlatina - scarlet - fever (qızdırma, hərarət); inflection – functional affix (fleksiya) və s. Leksikologiyada bu terminlər həmçinin mükəmməl sinonimlər (perfect synonyms) adlandırılır. Bəzi mütləq sinonimlər hətta eyni üslubi laylarda da işləmə bilər. Məsələn, homeland - motherland (ana vətən) (5, s. 180).

3. Üslubi sinonimlər. Adından da görüldüyü kimi, bu qrup sinonimlər üslubi məqamlara görə fərqlənərək dilin müxtəlif laylarında işlənilir. Məhz bu məqamda leksikologiyanın üslubiyyat elmi ilə qarşılıqlı əlaqəsi yenidən nəzərə çarpır. Üslubi sinonimlər tamamilə eyni mənayı ifadə etsə də işlənmə məqamları fərqlidir. Bu kimi sözlər dildə rəngarənglik yaratmaqla daha effektiv nitq aktının qurulmasını təmin edir və əsas etibarilə şeir dilində istifadə olunur. İngilis ədəbiyyatında belə sözlər personajların nitqini fərdiləşdirmək üçün istifadə olunur. Bəzi üslubi sinonimlər qısaltmalar (shortening) vasitəsilə yaranır və dildə koloriti zənginləşdirir. Məsələn, cute - acute (zərif); tween- between (arasında); exam - examination (yoxlama); moment - mo (an); broolly - umbrella (çətir). Əksər hallarda qısaltılmış formalar adi danışq dilində istifadə olunur. Ümumiyyətlə üslubi sinonimlər mənalarına görə yox, nitq prosesində tutduğu mövqeyə görə fərqlənirlər. Ədəbi dildə istifadə olunan poetik sözlər, arxaizmlər və digər dil vasitələri zaman-zaman öz alternativləri ilə əvəz olunur. Bu da dilin zənginləşməsi və sinonimlərin fəaliyyət dairəsini genişləndirir. Məsələn, maid - girl (qız); bliss - happiness (xoşbəxtlik); steed - horse (at); to quit - to leave (tərk etmək). Görüldüyü kimi bu sözlər eyni mənayı ifadə edir, lakin müxtəlif dil laylarında işlənilir. Üslubi sinonimlər içərisində bir qrup sözlər var ki, dili qeyri - etik ifadələrdən, neqativ sözlərdən və kobud ifadələrdən mühafizə edir. Dilçilikdə belə sözlərə evfemizmlər deyilir ki, bunlar da sinonim kimi qəbul oluna bilər. Məsələn, garbage collector (zibil toplayan) - sanitation person (sanitar işçi); old person (qoca adam) - pensioner (təqaüdcü); ugly (çirkin) - unattractive (cazibəsiz); beggar (dilənçi) – homeless (evsiz); to die (ölmək) – to pass-away (dünyasını dəyişmək) və s.

Bu təsnifatdan başqa ingilis leksikologiyasında sinonimlər kontekstdən asılı olaraq daha 3 qrupa bölünür: kontekstual (contextual), nisbi (relative) və ümumi (total) sinonimlər.

Kontekstual və ya kontekstdən asılı olan sinonimlər adından da görüldüyü kimi məzmun-

la bağlı olub, digər hallarda sinonimlik yarada bilməyən sözlərdir. Danışığ zamanı və ya mətndə belə sözlərdən kifayət qədər istifadə olunur. Məsələn, to buy (almaq) və to get (əldə etmək) sözləri ayrılıqda tamamilə fərqli mənaları bildirir və sinonim kimi işlənmə bilmirlər. Lakin cümlə daxilində hər ikisi bənzər məqamları bildirmək üçün yaxınmənalı söz kimi qəbul oluna bilər. Məsələn: 1. Mary will go to the boutique in order to buy her shoes – Meri ayaqqabılarını almaq üçün butikə gedəcək. 2. Mary will go to the boutique in order to get her shoes – Meri ayaqqabılarını əldə etmək üçün butikə gedəcək. İngilis dilində kontekstual sinonimlər içərisində diqqət çəkən nüanslardan biri də sözlərin yalnız inkar formada yaxınmənalı kimi çıxış etməsidir. Belə sözlərə to stand (durmaq), to bear (dözmək) və to suffer (əziyyət çəkmək) kimi fellər nümunə ola bilər. Məsələn: 1. My father can't stand his carelessness, 2. My father can't bear his carelessness, 3. My father can't suffer his carelessness. – Mənim atam onun laqeydliyinə dözmür, tab gətirə bilmir. Hər üç nümunənin tərcüməsi onu göstərir ki, inkar formada bu feillər sinonim kimi işlənmə bilər (4, s. 29).

Dildə elə sinonimlər də var ki, onlar yalnız müvafiq fikri ifadə etmək, incə məqamları fərqləndirmək üçün xüsusi hallarda istifadə olunur. Bu sözlər də müəyyən bir kontekstlə bağlı olur. Lakin kontekstual sinonimlərdən fərqli, yalnız bir halda, bir cümlə daxilində sinonimlik yarada bilərlər. Nisbi sinonim adlanan belə sözlər eyni mənanı müxtəlif çalarlarla təqdim edən üslubi vasitələr kimi də səciyyələndirilə bilər. Məsələn, gift - genius - talent sözləri cümlə daxilində yalnız ekspressivlik yaratmaq üçün işlənərək vergili, istedadlı kimi tərcümə oluna bilər. Nisbi sinonimlər bu xüsusiyyətlərinə görə üslubi sinonimlərə bənzəyir.

Ümumi sinonimlər isə öz növbəsində mütləq (abstract) və ya mükəmməl (perfect) sinonimlərə ekvivalent ola bilər. Belə ki, bu tipli sözlər də məzmunundan asılı olmayaraq həmişə biri- digərinin əvəzi ola bilər. Eynilə mütləq sinonimlər kimi bu qrupda olan dil vahidləri də ingilis dilində nadir hallarda rast gəlinir. Əsas etibarilə terminlər öz aralarında sinonimlik yaradaraq müəyyən elm sahəsi çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Məsələn, gopher – suslik (sünbülqıran).

Sinonimlər dildə sinonimik cərgə (synonimic set/ row) yaradır. İngilis dili bu baxımdan da olduqca zəngin dil kimi tanınır. Belə ki, bu dildə təqribən 8000 sinonimik qrup vardır. Məsələn, famous - celebrated - popular - illustrious, renowned - well-known (məşhur); good - fine - adequate - skilled - virtuous (yaxşı); joyous - joyful - blithe - cheerful - merry - contented - happy (xoşbəxt) və s. Bəzi hallarda çoxmənalı sözlər də bir neçə sinonimik cərgələrə daxil ola bilərlər. Məsələn, fresh - original - novel - striking - up-to-date (yeni); fresh - another – different - new (fərqli). Bu zaman bir əşya, şəxs və s. eyni anda bir neçə sinonimlə əvəz oluna bilər. Sinonim sözlərdən biri digərlərinə nəzərən daha geniş mənaya sahib olmaqla dominantlıq təşkil edir və nitqdə dəqiqliyi, ifadəliliyi qoruyub saxlayır. Belə sözlər sinonimik dominant (synonimic dominant) adlanır. Hər bir sinonimik qrupda belə bir ümumi mənanı ifadə edən söz olmalıdır. Məsələn, to leave - to quit - to clear out - to retire - to depart (tərk etmək, çıxmaq) cərgəsi üçün əsas söz "to leave"dir. Çünki ümumi məna daşımaqla digər sözlər üçün aparıcı funksiya daşıyır. Digər bir nümunədə red - scarlet- purple - crimson (qırmızı) isə dominant söz "red" sifətidir. Bəzi hallarda dilçilər bu sözlərin böyük əksəriyyətinin Anglo Sakson - ingilis mənşəli olduğunu iddia etsələr də, bu dildə fransız mənşəli sinonimlər də üstünlük təşkil edir. Hətta bir sinonimik sıra daxilində eyni anda ingilis, fransız və latın mənşəli sözlər də ola bilər. Məsələn, to ask (anglo sakson mənşəli), to interrogate (latın mənşəli), to question (fransız mənşəli) - sual vermək; to end(anglo sakson mənşəli), to complete (latın mənşəli), to finish (fransız mənşəli) - bitirmək (8).

İstənilən dil vahidi kimi sinonimlərin də dildə işlənmə məqsədləri, vəzifələri var. Belə ki,

danışıq zamanı üslubi effekt və səlislik yaratmaq, lüzumsuz təkrarlara yol verməmək, fikrin daha təsirli, ahəngdar, dəqiq, ifadə edilməsi üçün rəngarəng sinonimlərdən istifadə olunur. Bu sözlər nitqin təsir gücünü artırmaqla yanaşı ekspressivlik yaradır ki, bununla da nitqdə incə məqamları daha rahat ifadə etmək olur. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sinonim sözlər dildə texniki aydınlığı təmin edir. Ümumiyyətlə belə sözlər geniş üslubi xüsusiyyətlərə malik olmaqla həm ingilis dilinin leksikologiyası, həm də üslubiyyatı üçün əsas rol oynayır. Sinonimlər vasitəsilə yaranan nitq prosesi daha maraqlı, axıcı olur bu və dinləyicilər tərəfindən rəğbətlə qarşılır. İngilis dilində ədəbiyyatda, lirikada, poeziyada da mənə koloriti, ifadəlilik yaratmaq məqsədilə yaxınmənalı sözlərdən istifadə olunur. Təsadüfi deyil ki, nitqimizi qüsursuz etmək üçün, fikir və hisslərimizi nəinki göstərmək hətta şüurlu şəkildə gizlətmək üçün belə dil vahidləri əvəzsizdir. Nitqin etik normalarını gözləmək, dil vahidlərindən ictimai nəzakət qaydalarına uyğun istifadə etmək üçün sinonimlərin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Eyni zamanda disfemizmlərin (dsymphemism - mənəni kobudlaşdıran sözlər) yerinə evfemizmlərin (euphemism - mənəni yumşaldan sözlər) işlənməsi də dilə xüsusi rəng, keyfiyyət gətirir ki, bu da sinonimlərin vasitəsilə baş verir. İngilis dilində bəzi hallarda sinonimlər yalnız vurğu yaratmaq məqsədilə istifadə olunur. Məsələn: He spoke to me bitterly and severely. Burada “bitterly” və “severely” zərfləri cümlə daxilində sinonimlik təşkil edərək mənənin qüvvətləndirilməsinə xidmət edir. Bir qrup sinonimlər isə dildə hazır ifadələr şəklində mövcud olub üslubi məqsədlərə xidmət edirlər. Daha dəqiq belə sinonimlər alliterasiyaya (alliteration) əsaslanaraq obrazlılıq yaradırlar. Məsələn, bag and baggage; safe and sound; calm and quiet kimi nümunələrdə tələffüz zamanı oxşarlığın yaranması və ya eyni səslərin sözün əvvəlində işlənməsi nitqdə ahəngdarlıq yaratmaqla sinonim sözlərin fəaliyyət dairəsini genişləndirir. Bununla belə bəzi söz cütlükləri, ifadələr öz həqiqi mənalarını itirir və yalnız üslubi məqamları gücləndirmək üçün dildə işlədilir.

Digər dillərdə olduğu kimi ingilis dili üçün də sinonim sözlər çoxluğunun yaranması, geniş istifadəsi və bu sözlərin mənbəyinin araşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sinonimlərlə kifayət qədər zəngin olmasına baxmayaraq, ingilis dili yalnız öz imkanları hesabına lüğət bazasını genişləndirə bilməz. Bu təbii hal bütün dillərə xasdır. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi fonunda sinonim sözlər də bu prosesdə fəal iştirak edir. Nəzərə alsaq ki, ingilis dilinin lüğət tərkibində külli - miqdarda belə söz var, deməli onun mənbələri tədqiq edilməlidir. Ümumi qaydaya görə sinonimlərin əsas mənbəyi alınmalar (borrowings), dialektizmlər (dialectisms) və söz yaradıcılığı (wordbuilding) kimi qəbul olunmuşdur. İngilis dilində alınma sözlər böyük üstünlük təşkil edir ki, artıq bu sözlər aktiv lüğət fonduna daxil olaraq istifadə olunur. Xüsusilə Avropa mənşəli sözlərlə zəngin olan bu dil fransız, italyan, latın, yunan mənşəli gəlmə sözlərin təsirinə məruz qalmışdır. Tədrisən belə sözlər istifadə dairəsini genişləndirərək yerli sözlərlə qaynayıb-qarışırlar. Bununla da dildə sinonim sözlərin xüsusi çəkisi artmış olur. Bəzən alınma sözlər yalnız öz aralarında, bəzən isə eyni anda müxtəlif dillərə məxsus sözlərlə sinonimlik təşkil edə bilirlər. Bununla belə ən geniş yayılmış formul milli mənşəli söz və hər hansı dildən gəlmə sözlər arasında qurulur. Məsələn, bodily (milli mənşəli) - corporal (latın mənşəli); rise (milli mənşəli)- mount (fransız mənşəli) və s. Bu tipli sinonimlik ingilis dilində “double scale” adlanır. Bəzi hallarda bir obyekt, məfhumu adlandırmaq üçün dildə 10 -dan çox sözdən istifadə olunur. Belə ki, Böyük Britaniya ədəbiyyatının ən məşhur əsərlərindən olan “Beowulf”da qəhrəman sözünün 37, dəniz sözünün 17, döyüş sözünün isə 12 sinonimi işlədilmişdir. Bu qədim ingilis dilində xüsusən də əsərlər üçün xarakterik bir hal olmuşdur. Hətta müasir ingilis dilində də belə hallarla qarşılaşmaq mümkündür. Məsələn, money (pul) sözünü bildirən 20-ə yaxın söz mövcuddur. Beans, bucks, the chips, the

needful və s. bu sözlərdən sadəcə bir neçəsidir (9).

Sinonimlərin digər bir mənbəyi dialekt sözlər hesab olunur. Bu zaman yerli dialektizmlər tədricən danışmaq dilinə daxil olaraq digər sözlərlə birlikdə işlənib sinonimlik yaradır. Məsələn, honey - hinny (bal); sister - tittie (bacı); cutty - naughty girl (dəcəl qız); bonny - pretty (gözəl) və s. Sinonim sözlər çoxluğunun dildə yaranma vasitələrindən biri də söz yaradıcılığı prosesidir. Burada bir neçə məqam xüsusi fərqlənir: mürəkkəb fellərin, isimlərin, ifadələrin sinonimliyini. Məsələn, to choose - to pick out (seçmək); to enter - to go in (daxil olmaq); dreamer - star-gazer (xəyalpərəst); to hesitate - to be in two minds (tələsmək); to make a mountain out of a molehill - to exxagarate (şişirtmək). Dilçilikdə konversiya (conversion) vasitəsilə sinonim sözlərin yaranması ən çox müşahidə olunan hadisələrdən biridir. Məsələn, to plant - plant (əkmək); to speak - speak (danışmaq); to accompany - accompany (müşayiət etmək) və s.

Sinonim sözlər çoxluğunun ingilis dilində əhəmiyyəti bir çox amillərlə şərtlənir. Bu sözlər dildə işlədilən zaman danışanın dünyagörüşünün detallı şəkildə çatdırılması və ifadə olunan fikrin zənginləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Həmçinin ingilis dilində formalaşmış əsas bacarıqlardan olan - yazılı və şifahi bacarıqların inkişafında yaxınmənalı sözlər əsas rol oynayır. Belə ki, danışmaq zamanı və ya yazarkən fikri daha axıcı, maraqlı və yadda qalan etmək istəyiriksə, təkrarlardan uzaqlaşaraq daha effektiv nitq qurmaq istəyiriksə bu dil vahidləri düzgün və yerində işlədilməlidir. Nitqin emosional çalarlarla zənginləşməsinə və daha estetik səslənməsinə verdiyi böyük töhfələrdəndir ki, ingilis dilində onlarla belə söz tapmaq mümkündür. Digər bir vacib məqam xüsusilə akademik sahələrdə yazıçıların qarşılaşdığı plagiarizm problemdir ki, məqsədyönlü şəkildə seçilmiş sinonim sözlər bu problemin qarşısını almağa kömək edir. Bu zaman əsas fikir saxlanılır əvəzinə başqa yaxınmənalı sözlər istifadə olunur ki, bu da köçürmə, eynilik kimi məsələləri aradan qaldırır. Dilçilikdə bu hadisə parafraz da adlanır. Araşdırdığım başqa bir nüans isə sinonimlərin nitq mədəniyyətində həlledici rolu, dildə ekspressivliyin təmin olunması və semantik problemlərin uğurlu həlli ilə şərtlənir. Nəticə olaraq qeyd edə bilərəm ki, akad.L.V.Şerbanın da dedi ki kimi ədəbi dildə maneəvər etməyin sərbəstliyini yalnız sinonimlər təmin edir.

Məqalənin aktuallığı. Sinonimlər təkcə ingilis dilində deyil, bütün dillərdə şifahi və yazılı nitqi zənginləşdirmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən verilmiş məqaləni aktual hesab etmək olar.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə araşdırılan problem təkcə nəzəri cəhətdən deyil, eyni zamanda dilçiliyin vacib məsələsinə düzgün praktik yanaşma mexanizmini göstərir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Babayev A.M. Dilçiliyə giriş. Bakı: Maarif, 2004, 504 s.
2. Babayev A. M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: "Təhsil" İKM, 2008, 621 s.
3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. İkinci hissə. Leksika. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 192 s.
4. Davletbaeva D.N. Lectures on English Lexicology. Kazan: TGGPU, 2010, 92 p, page 28, 29.
5. Hajiyeva A. English Lexicology. Bakı: Elm və Təhsil, 2011, 248 p.
6. <https://www.slideshare.net/mobile/mollytokaeva/lexicology-tokaeva-dya-114>
7. <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Synonym>

8. <https://studfile.net/preview/2227166/>

9. <https://doclecture.net/1-45169.html>.

Э.А. Ахундова, С.А. Эйвазова

Синонимы в лексикологии английского языка

Резюме

Лексикология английского языка занимает своеобразное место в современном языкознании или (лингвистике). Данная статья посвящена именно этому разделу науки и одной из его основных составляющих речь идёт о деятельности синонимов в английском языке. В частности, язык синонимов состоит из многозначных слов, имеющих исключительное значение в обогащении виды, источники, основные функции, синонимические группы, и их значение в лингвистике место было интерпретировано с примерами.

E.A. Akhundova, S.A. Eyvazova

Synonyms in English lexicology

Summary

The lexicology of the English language has a special place in modern linguistics. The article deals with this department of science and one of its main components synonymies in English. Especially, the types, sources, main functions of the synonyms, synonymic rows and their place in linguistics have been explained with examples. These words are of exceptional importance of the enrichment of the language.

Redaksiyaya daxil olub: 03.09.2021